

HISTORISK TIDSSKRIFT

Bd 92: 1992

Diskussion

DANSK IDENTITETSHISTORIE

AF

BERNARD ERIC JENSEN

*Dansk Identitetshistorie** er som forskningsprojekt bemærkelsesværdigt i flere henseender. Lige fra starten har det tiltrukket sig massemediernes interesse. Jeg kan ikke komme i tanke om et faghistorisk/humanistisk projekt, der har nydt mere bevågenhed i medierne end dette. En del af denne interesse skyldes sikkert, at spørgsmålet om national identitet er både påtrængende og omstridt i dagens Danmark. Om projektet er i stand til at komme denne brede interesse i møde, kan dog først tages op, når det er ført til ende, og alle fire bind foreligger.

Projektet er ligeledes bemærkelsesværdigt ved, at det er første gang i en dansk sammenhæng, at kategorien 'identitet' er blevet gjort til nøglebegrebet og omdrejningspunktet i et større faghistorisk forskningsprojekt. Også i en forskningspolitisk sammenhæng er projektet nyt og anderledes. Det er blandt de første projekter finansieret ved hjælp af en særlig folketingsbevilling til styrkelsen af dansk grundforskning. Folketinget har stillet krav om, at midlerne anvendes til grundforskningsformål, der er højt prioriteret i en faglig planlægning, men har i øvrigt overladt udvælgelsen og organiseringen af projekterne til forskerne selv.

Forskningsbegreb og -strategi

Der findes ingen almen anerkendt definition af begrebet 'grundforskning'. Dog er der formentlig bred enighed om, at sigtet med al grundforskning er at frembringe ny erkendelse om væsentlige problemer inden

* DANSK IDENTITETSHISTORIE (redaktion Ole Feldbæk). Bd. 1 Fædreland og modersmål 1536-1789. København, C.A. Reitzel 1991 424s. kr. 395 Bd. 2 Et yndigt land 1789-1848. København, C.A. Reitzel 1991 468s. kr. 395.

for et givet forskningsfelt. Et begrundet bud på hvad der udgør de væsentlige og påtrængende problemer, fordrer følgelig en kritisk analyse af Stand der Forschung. Det er på baggrund af en vurdering af foreliggende undersøgelser og deres resultater og af forhåndenværende begrebs- og teoridannelser, at grundforskningsopgaver kan indkredses, og en strategi for deres løsning udarbejdes.

Dansk Identitetshistorie indledes – helt forskriftsmæssigt – med to forskningsoversigter: en af Ole Feldbæk, den anden af Lorenz Rerup. På spørgsmålet: »hvad ved vi om dansk identitet og om dens historiske baggrund?«, er Feldbæks korte svar: »reelt foreligger [der ikke] nogen forskning i dansk identitetshistorie« (1,s.14). Og han går derfor over til at klarlægge, hvad der kan forklare »dette forskningsmæssige tomrum« (1,s.15). Feldbæk mener sig berettiget til at svare således, fordi der kun skulle foreligge et »egentligt forskningsbidrag«: Povl Bagges afhandling fra 1963 om Nationalisme, antinationalisme og nationalfølelse i Danmark omkring 1900. Allerede her melder spørgsmålet sig: hvad forstår Feldbæk/projektgruppen egentlig ved 'forskning'? Det melder sig, fordi det kan konstateres, at Feldbæk i sin forskningsoversigt over dansk identitetshistorie ganske forbigår en hel række bidrag fra 1980'erne.

Her kan nævnes Bengt Holbeks Danske folkeminder og dansk nationalitet fra 1980¹ og Henrik Becker-Christensens Skandinaviske drømme og politiske realiteter. Den politiske skandinavisme i Danmark 1830-50 fra 1981. Dernæst Uffe Østergårds Hvad er det 'danske' ved Danmark? fra 1984² og Michael Harbsmeiers Danmark: Nation, kultur og køn fra 1986³. Fra 1987 kan fx. nævnes Inge Adriansens Mor Danmark. Valkyrie, Skjoldmø og færdrelandssymbol,⁴ Orvar Löfgrens Om behovet for danskhed⁵ og Danskeren og den ædle vilde med den sigende undertitel: vore forestillinger om os selv og andre folk i fortid og nutid.⁶ Endelig fra

¹ I L. Honko (udg.): Folklore och Nationsbyggande i Norden, Åbo, 1980, s. 53-63.

² Den findes i forskellige versioner, den første i Den jyske historiker nr. 29-30, 1984, s. 85-137. Den er også i en tysk udgave i K. Schulte og W. Wucherpfennig (udg.): Die Gegenwart der Vergangenheit, Roskilde, 1987 og i en engelsk i Comparative Studies in History and Society 34:1992, s.3-27.

³ Stofskifte. Tidsskrift for antropologi nr. 13, 1986, s. 47-73. Alle bidrag i dette nummer, der har titlen 'Danmark', vedrører dansk identitetshistorie.

⁴ Folk og Kultur, 1987, s. 105-63.

⁵ I Hug nr. 47, 1987, s. 49-56. Temaet for hele nummeret er 'Danmarks billeder'. Her kan også nævnes en anden vigtig artikel af Orvar Löfgren: Kring nationalkänslans kulturella organisation, Nord nytt nr. 25, 1985, s. 73-85.

⁶ Den er redigeret af Annette Damm m.fl. og udsendt i anledning af en udstilling på Moesgård af samme navn. Her kan også nævnes bidragene til Vildt og ægte dansk (= Jordens folk nr. 1, 1987) og Ditte Benzon Goldschmidt, »Danmark – moder eller koloniherre?«, Fortid og nutid bd. 34, 1987, s.209-24.

1988 er det værd at nævne de tre bidrag om Danmark og de andre i Fjendebilleder og fremmedhad⁷ samt Helle Lundes De kommuneafarvede danskere – en nation af mindretal.⁸ Det er således et andet fravær/tomrum, der kalder på en forklaring, nemlig: hvorfor har Feldbæk/projektgruppen undladt at analysere og diskutere de mange bidrag til dansk identitetshistorie fra 1980'erne?

Flere forhold kan sikkert forklare, at »Forskningsgruppen for dansk Identitetshistorie« ikke har fremlagt en kritisk analyse og vurdering af den foreliggende forskning/debat om dansk identitetshistorie. Havde den forsøgt dette, måtte den fx. have taget stilling til de forefundne begrebs- og teoridannelser. Meget forskellige tilgange er blevet anvendt i den hidtidige forskning. Historikeren Østergård har arbejdet i forlængelse af den 'klassiske' forskning om nationalkarakteren, idet han vil forklare det særlige ved dansk politisk kultur ved at afdække en særegen dansk mentalitet. Antropologen Harbsmeier går derimod ind for en teori om gensidig spejling, idet etableringen af national identitet – til forskel fra andre former for kollektiv identitet – siges at være grundlæggende afhængig af, at 'de andre' anerkender anderledesheden. Og Adriansen retter som folkemindeforsker især opmærksomheden mod, hvorledes nationalsymboler indgår i en national identitet og kultur.

Den manglende diskussion af den foreliggende forskning skal formentlig delvis forklares med, at projektgruppen har ønsket at undgå, hvad der benævnes »en explicit stillingtagen til teori« (1,s.18). Den har i stedet valgt at satse på at imødekomme »behovet for konkret viden«, og konsekvensen er blevet, at projektet på det teoretiske felt er præget af »en søgende holdning og eklektisk indstilling« (1,s.20). Kun et meget empirisk, næsten empiristisk forskningsbegreb kan legitimere en sådan satsning. Det har da også medført, at forskningsprojektet ganske mangler en klar og overordnet forskningsstrategi til at styre de empiriske undersøgelser.

Hermed er vi ved et andet hovedproblem, der også vedrører et fravær/tomrum. Hverken Feldbæk eller Rerup bruger deres forskningsoversigt til at indkredse og udrede, hvad der i dag udgør de væsentligste og mest påtrængende problemstillinger inden for det identitetshistoriske forskningsfelt.⁹ Disse oversigter har derfor heller ikke kunnet bruges til at

⁷ Det drejer sig om Jens Rahbek om danskernes forhold til svenskere, Niels Finn Christiansen om deres forhold til tyskere og Christian Horst om forholdet til indvandrere.

⁸ Grus nr. 26, 1988, s. 23-41.

⁹ Stein Tønnesson, »Sammenligning av nordiske nasjonalismer«, Den jyske historiker nr. 49, 1989, s. 146-59 er et perspektivrigt forsøg på at gøre dette for nationalismeforskningen.

begrunde de stedsfunde valg. Om selve projektprojekteringen får man at vide, at der hurtigt blev opnået »enighed med hensyn til rekruttering og emneafgrænsning« (1,s.17). Men projektgruppen giver ikke nogen nærmere begrundelse for, at de valgte emner er væsentlige og emneafgrænsningerne fornuftige. Helt alment må dette siges at være en mangel i et grundforskningsprojekt. Hertil kommer, at det ikke er let at forstå en hel del af projektgruppens konkrete valg.

De eneste ledetråde for emnevalg og -afgrænsning, der angives, er, at det skulle være et tværfagligt projekt, og der skulle tilstræbes »en optimal kronologisk og tematisk spredning« (1,s.18). Men hvad det tværfaglige angår, står det imidlertid klart, at der ikke er gjort forsøg på at indlede et tværfagligt samarbejde med folkeminddeforskere, etnografer og antropologer – og det på trods af, at netop disse fag har stået helt centralt i den hidtidige udforskning af dansk identitetshistorie. Og – som det vil fremgå – er kravet om optimal kronologisk og tematisk spredning heller ikke taget videre alvorligt.

Ved flere af de trufne valg savnes en nærmere begrundelse. Et af dem er beslutningen om at genoptrykke førnævnte afhandling af Povl Bagge. Afhandlingen er uden tvivl et pionerarbejde, hvad angår beskrivelsen af fremtrædende gruppers holdning til det nationale i sidste del af 1800-tallet – ja, den har næsten karakter af et forskningsprogram. Det er derfor velbegrundet, når Inge Adriansen i *Fædrelandet*, folkeminderne og modersmålet (1990) skriver: »Bagges afhandling er kun tilløb til en langt mere omfattende beskrivelse af 1800-årenes nationale selvforståelse, men dette emne venter endnu på sin forfatter« (s.20). Det virker på den baggrund uforståeligt, at man i et nyt grundforskningsprojekt har valgt at genoptrykke Bagges afhandling fremfor at bruge den som udgangspunkt for en ny forskningsindsats på området.

Der savnes også en relevant begrundelse for at holde Sønderjylland og grænselandet efter 1864 ude af en Dansk Identitetshistorie. Det eneste argument, der fremføres, er, at der her findes en »frodig og stærkt specialiseret forskning« (1,s.18). Det kan dog ikke være udslagsgivende, når det betænkes, at 1864 og Sønderjylland på afgørende vis har været med til at forme mangfoldige sider af dansk national identitet og kultur. At udforske 1864s virkningshistorie i forskellige sociale rum og sammenhænge, grupper og generationer er – for mig at se – en af de mest påkrævede opgaver inden for dansk identitetshistorie.

Der savnes fx. også en begrundelse for at stoppe kronologisk i 1972, hvorved forholdet mellem danskere og indvandrere/flygtninge ikke kan tages op. Det er meget uheldigt, fordi netop forholdet mellem 'indfødte' og 'fremmede' har været med til at nære den nuværende brede interesse

for dansk identitetshistorie. Når dette fravalg søges retfærdiggjort med henvisning til »forskningsgruppens personsammensætning« (1,s.18), så må der hertil siges, at hvis projektgruppen havde anset problemkomplekset omkring 'indfødte' og 'fremmede' for at være centralt og påtrængende, så ville den selvfølgelig have sammensat gruppen på en anden måde.

Ser man på projektprojekteringen bag den nye Dansk Identitetshistorie, står det klart, at vi her har at gøre med et ret traditionelt og meget empirisk orienteret forskningsprojekt. Jeg er skeptisk, hvad angår frugtbarheden af den valgte forskningsstrategi: en nærmest ubetinget satsning på at oparbejde konkret viden. Nyere analyser af *Stand der Forschung* – fx. Philip Schlesingers *On national identity: some conceptions and misconceptions* critized fra 1987¹⁰ og Orvar Löfgrens *The Nationalization of Culture* fra 1989¹¹ – kan ikke legitimere en sådan satsning. Tværtimod godtgør de, at det også er nødvendigt at arbejde analytisk-teoretisk med forskningsfeltets problemer, hvis afgørende erkendelsesfremskridt skal opnås.

Et meget empirisk forskningsprojekt kan selvfølgelig have svage såvel som stærke sider. En velkendt svaghed er den utilstrækkelige bearbejdning af selve problemstillingen, dens forudsætninger og perspektiver. Til gengæld bruges der ofte megen tid og energi på det at opsøge, gennemgå og fremlægge kilder. At en sådan satsning kan frembringe værdifulde resultater, viser Harald Ilsøes bidrag om Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfattelser ca. 1550-1700.¹² Det er en informativ og lærd oversigt over, hvorledes der blev tænkt om både fædrelandet og de provinsielle identiteter i nævnte tidsrum. Når en meget empirisk forskningsstrategi her har givet resultater, skyldes det især to forhold. Dels at der her var tale om et decideret uudforsket område. Dels at det relevante kildemateriale er så beskedent og så spredt, at det i sig selv er en bedrift at finde det frem og få det samlet. Det mest oplagte eksempel på, at en sådan forskningsstrategi ikke fører til væsentlige resultater, er Karin Krygers bidrag om Dansk identitet i nyklassicistisk kunst: *Nationale tendenser og nationalt særpræg 1750-1800*. Det er det længste bidrag i bd. 1, men er i hovedsagen en utroligt kildestyret behandling af spørgsmålet: havde dansk kunst i sidste halvdel af

¹⁰ I *Social Science Information* bd. 26, 1987, s. 219-64.

¹¹ I *Ethnologia Europaea* bd. 19, 1989, s. 5-23.

¹² For god orden skyld skal det nævnes, at Ilsøe ikke var medlem af »Forskningsgruppen for dansk Identitetshistorie«; hans afhandling gengiver en gæsteforelæsning holdt for denne gruppe.

1700-tallet en dansk identitet? Problemstillingen er snævert kunsthistorisk, og analysen mangler såvel dybde som perspektiv.

Skal der her peges på, hvad der i dag står som modpolen til Dansk Identitetshistorie i forskningsstrategisk henseende, kan det være det komparative forskningsprojekt *Language and the Construction of Class Identities* (1990)¹³, hvori der også findes vigtige bidrag til dansk identitetshistorie. Bo Stråth bruger sin indledning om *Production of Meaning, Construction of Class Identities and Social Change* til at udrede og bearbejde nogle af de begrebslige, teoretiske og strategiske problemer, som studiet af kollektive identiteter rejser. Indledningen bruges fx. til at begrunde, hvorfor udforskningen af sprogproduktion og »the struggle for discursive power« fremstår som en central og løfterig forskningstrategi netop i disse år.

Helstatspatriotisme eller dansk identitet?

I bd. 1 er Ole Feldbæks Fædreland og Indfødsret. 1700-tallets danske identitet – ved siden af Ilsøes – det vægtigste af bidragene. Det er et forsøg på at vise, at der »i løbet af kun tre årtier i midten af 1700-tallet [opstod] en markant dansk identitet« (1, s. 111). Feldbæks startpunkt er forudsætningerne for denne udvikling: dannelsen af en dansk offentlighed, en voksende optagethed af det danske sprog samt en øget interesse for dansk historie. Og hans slutpunkt er en analyse af Loven om Indfødsretten 1776.

Feldbæk behandler her et både centralt og væsentligt emne i en identitetshistorisk sammenhæng. Men da det drejer sig om et grundforskningsprojekt, er det påkrævet at spørge: fremlægges her afgørende ny erkendelse? Besvarelsen af spørgsmålet kræver en sammenligning. Bruges fx. Patriotismens tid 1746-1807 fra 1983¹⁴ og Feldbæks artikel Kærlighed til fædrelandet. 1700-tallets nationale selvforståelse fra 1984¹⁵ som sammenligningspunkt, må svaret blive: hans analyse giver i hovedsagen ikke afgørende ny erkendelse.

Feldbæks nye tekst fra 1991 følger i sin opbygning ret nøje 1984-artiklen¹⁶, og en hel del steder er der nærmest verbaloverensstemmelse

¹³ Forskningsrapporten er redigeret af Bo Stråth, har undertitlen: *The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800* og er udgivet i Göteborg, 1990.

¹⁴ Det er bd. 4 i Gyldendals Dansk litteraturhistorie.

¹⁵ Trykt i *Fortid og nutid* bd. 31, 1984, s. 270-288.

¹⁶ De sidste to dele af denne artikel om »Dansk og tysk« og »Nationalopdragelsen« udgør i øvrigt de emner, som Feldbæk behandler i sine bidrag til bd. 2.

mellem dem. Den nye er dog meget længere; der er således fx. både flere og længere citater. 1991-teksten er følgelig mere detaljeret og nuanceret end sin forgænger. Men dette kan ikke siges at udgøre et væsentligt erkendelsesfremskridt. På et par punkter er der dog forskel mellem de to tekster. Den første kan antydes gennem følgende samstilling:

Guldborg havde gjort sit politiske mesterstykke. Han havde ladet enevælden opfange borgerskabets nationale selvforståelse: kærlighed til fædrelandet, og omformet den til enevældens og helstatens officielle ideologi. Han havde gjort det, ved dels at omformulere fædreland til *konge* og fædreland, dels at definere fædrelandet som *hele* staten – også det tysksprogede og tyskkulturelle Holsten. Slutstenen i denne helstatspatriotiske konstruktion blev Loven om Indfødsretten, som styret med stor højtidelighed offentliggjorde på kongens fødselsdag den 29. januar 1776.¹⁷

Med loven om Indfødsretten opfangede enevælden det danske borgerskabs danske identitet: kærligheden til fædrelandet, og omformede den til enevældens og helstatens officielle ideologi. Dels ved at omformulere fædrelandet til dobbeltbegrebet *konge* og fædreland. Dels ved at definere fædrelandet som hele staten, samtlige kongens riger og lande. (1,s.201) (...) Udviklingen af den tidlige danske identitet nåede sin foreløbige kulmination med udstedelsen af loven om Indfødsretten den 29. januar 1776.(s.219)

Som det fremgår, er der forskel i den anvendte terminologi. I 1984 blev loven om Indfødsretten tolket inden for rammerne af en helstatspatriotisme, medens den i 1991 forstås inden for rammerne af en dansk identitet. Denne forskel gør det påkrævet at spørge: hvorfor har Feldbæk skiftet terminologi? Og: hvad er der opnået derved?

Sammenlignes de to tekster mere generelt, viser det sig, at der er sket en gennemgående ændring i den anvendte terminologi. I 1984 var 'national selvforståelse' og 'helstatspatriotisme' nøglebegreberne; også termen 'identitet' blev anvendt, men spillede ingen afgørende rolle. I 1991 står 'national/dansk identitet' som det centrale begreb; samtidig er termen 'helstatspatriotisme' helt blevet droppet i denne sammenhæng.¹⁸ Endvidere viser det sig, at termen 'dansk/national identitet' så at sige er

¹⁷ Fortid og nutid bd. 31, s. 280.

¹⁸ Men termen benyttes af Feldbæk i hans andre bidrag 2,s.79, 99 & 100 og af Karin Kryger 1,s.296 & s.411 og Lorenz Rerup 2,s.326-7.

blevet 'indføjjet', både hvor der tidligere stod 'national selvforståelse', og hvor der tidligere stod 'helstatspatriotisme'. Den første 'substitueret' er måske ikke så vanskelig at forstå og forsvare. Men det er den anden.

At erstatte 'helstatspatriotisme' (1984) med 'national/dansk identitet' (1991) udgør ikke et erkendelsesfremskridt; snarere det modsatte. Det har medført et tab af klarhed og præcision. Tabet viser sig fx. ved udlægningen af Ove Mallings Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere (1777). I 1984 sammenfattede Feldbæk sin forståelse af dette skrift som »en helstatsideologi«, som et forsøg på at »formidle helstatspatriotismen« og udvikle en »statspatriotisk lære«. Termen 'helstatspatriotisme' er her god og hensigtsmæssig, fordi den indkredser og formidler det centrale og væsentlige:

Fædrelandet blev hér [dvs. hos Malling] defineret som det sted, hvor man var født og vokset op. Men – og det var det afgørende – fædrelandet var *hverken* Danmark, *eller* Norge, *eller* Holsten. Fædrelandet var *hele* staten, og dette fædrelands samlende symbol var den enevældige konge.¹⁹

Når Feldbæk i 1991 om Mallings skrift skriver, at »indholdet var nationalt« og repræsenterede »Guldbergs nationale program« (1, s.192), så er der – for mig at se – tale om et klart tilbageskridt.²⁰ I modsætning til 'helstatspatriotisme' kan termen 'national' slet ikke sammenfatte og videregive det centrale hos Malling: at helstaten var fædrelandet. Brugen af ordet 'national' lægger op til misforståelser, da det kan tydes som noget specifikt dansk. Og herved går hele pointen hos Malling tabt.

Feldbæk forklarer ikke, hvorfor han har valgt at udskifte begrebet 'helstatspatriotisme' med 'national/dansk identitet'. Men konsekvenserne er åbenbare. Dels er hele fremstillingen blevet uklar og tvetydig, dels kommer den til at stå i klar modstrid med Rerups bidrag i bind 2. (Konflikten mellem Feldbæk og Rerup tager jeg op senere).

Tvetydigheden er fx. åbenbar i analysen af loven om Indfødsretten. Den fremstilles nogle steder som »kulminationen på den nationale politik« (1,s.197), som en »national manifestation« (sst.) og som udtryk for en »tidlig dansk identitet« (1,s.180, 219). Andre steder fremstilles loven derimod som et forsøg på at skabe »en fælles identitet, koncentreret

¹⁹ Fortid og nutid bd. 31, 1984 s. 279.

²⁰ At Feldbæk heller ikke selv finder dette terminologiske skift ganske tilfredsstillende, fremgår af, at han i bd. 2 vender tilbage til 1984-terminologien og beskriver Guldbergs og Mallings bestræbelser som et forsøg på at »indpode latinskoleeleverne kongetroskab og helstatspatriotisme« (2, s.290).

om enevoldskongen og helstatsfædrelandet« (2,s.9) og som et middel til »at inddæmme og afsvække den særlige danske identitet, der (...) udgjorde en trussel mod helstaten« (2,s.10,jf.1,s.230 & 2,s.295). Indfødsretten ses således på samme tid som en manifestation af »en tidlig dansk identitet« og som et forsøg på at »afsvække den særlige danske identitet«. Det er forvirrende.

Forskellen mellem 1984- og 1991-teksten vedrører imidlertid ikke alene de anvendte begreber. I 1991-udgaven tager Feldbæk spørgsmål op, der slet ikke blev behandlet i 1984. I den afsluttende del fremlægges der således en socialhistorisk og komparativ analyse af datidens danske bevægelser og forhold. Det er aldeles centrale spørgsmål, som her tages op. Men besvarelsen af dem finder jeg hverken videre klar eller overbevisende.

Når spørgsmålet: hvem udviklede den tidlige danske identitet? skal besvares, retter Feldbæk opmærksomheden mod især medlemmer af det danske borgerskab. Det er både oplagt og velbegrundet. Men herefter bliver analysen rimelig uklar. Et sted får man at vide, at »dette borgerskab var politisk og socialt dybt konservativt. De[t] drømte ikke om et andet samfund« (1,s.218). Andre steder formidles derimod det indtryk, at fortalerne for den danske identitet repræsenterede separatistiske tendenser, der truede helstaten og som statsmagten derfor måtte søge at bremse (1,s.230 & 2,s.10). Andre steder igen får man at vide, at fortalerne for den danske identitet skulle findes blandt dem, der var ved at frigøre sig fra »kirkens autoritet og religionens magt« og som hentede inspiration fra »oplysningstidens kritiske fornuft« (1,s.228, jf. 2,s.253).

Feldbæks fremstilling er her igen ganske tvetydig. Tvetydigheden kan dog undgås, hvis der gennemføres en klar differentiering. Men en sådan mangler hos Feldbæk. Så vidt jeg kan se, må der identitetshistorisk skelnes mellem mindst tre slags danske borgere i 1770'erne. Der var dem, der fastholdt det kosmopolitiske fædrelandsbegreb, dvs. de mente ikke, at helstaten kunne undvære de fremmede. Tyge Rothe er et eksempel. Der var dernæst de 'helstatspatriotiske' borgere, dvs. dem, der sluttede op om kongemagten og helstatsfædrelandet og som begejstret modtog loven om Indfødsretten. Ove Malling udgør et eksempel. Det var formentlig den største gruppe og en, der var konservativ i sin indstilling. Endelig dem, der – inspireret af oplysningstiden – stillede sig kritisk til enevælden, og som gik ind for former for patriotisk identitet, der kunne true helstaten. Det var denne kritiske indstilling, der pegede mod en adskillelse af fædrelandskærligheden og kongetroskaben og dermed repræsenterede en trussel mod helstaten. P. F. Suhm er et oplagt eksempel.

Feldbæk kommer også ind på spørgsmålet: »hvorfra kom den [danske

identitet]? Fra udlandet? Eller var det en helt eller delvist dansk udvikling?» (1,s.219). Han argumenterer her for den opfattelse, at der findes »tilstrækkelige forudsætninger for en selvstændig dansk udvikling«, og at »udenlandsk inspiration eller forbilleder« (1,s.228) derfor ikke forekommer nødvendig. Det er sikkert helt rigtigt, at det i første række er i de hjemlige forhold, man skal finde forklaringen på opkomsten af nye former for patriotisk identitet. Dog finder jeg, at Feldbæk alt for eksklusivt har været optaget af de specifikt danske forhold inden for helstaten. Der savnes fx. en behandling af det forhold, at København i 1770'erne var et vigtigt arnested for den opdukkende pro-norske patriotisme.²¹

Samtidig må det fremhæves, at Feldbæks søgen efter udenlandske paralleller ikke synes at have været særlig grundig. Han skriver fx. her: »Det politiske og sociale liv i England (...) synes ikke umiddelbart at rumme træk, der kan have tjent som forbilleder eller paralleller for danske skribenter« (1,s.224). Udgangspunktet for selve sammenligningen er ikke videre velvalgt. Den danske helstat skal ikke sammenlignes med England, men med den flersprogede og -kulturelle britiske helstat²², der i 1700-tallet var en både oplagt og interessant parallel.

Dele af den engelske middelklasse begyndte fra 1740'erne at stille sig kritisk til datidens kosmopolitiske tænkning og som alternativ oparbejde specifikke former for engelsk identitet. Disse dele af middelklassen var meget kritisk indstillet til både den aristokratiske elite, der blev anset for at være pro-fransk, og til den skotske indflydelse i England²³. Modviljen mod skotterne nåede i England et højdepunkt i 1760'erne og 70'erne – en hel del englændere mente, at skotter øvede al for megen indflydelse på den britiske helstat²⁴. I en britisk sammenhæng blev patriotismen således ofte brugt til at kritisere de herskende tilstande: »In the 18th century patriotism was the legitimation of opposition«.²⁵ Og det var fx. i London i 1751, at walisere først dannede selskaber til bevarelsen af den specifikke

²¹ Jf. Patriotismens tid 1746-1807, 1983, s.320ff og Sverre Bagge & Knut Mykland: Norge i dansketiden, 1987, s.277ff.

²² Om den britiske helstat se B.E. Jensen, »Det engelske imperium 1688-1850«, Rule Britannia, Den jyske historiker nr. 54-55, 1991, s.26-70.

²³ Jf. Gerald Newman: The Rise of English Nationalism. A Cultural History 1740-1830, London, 1987.

²⁴ Jf. Keith Robbins, »Core and Periphery in Modern British History«, Proceedings of the British Academy, bd. 70, 1984, s.275-97 & Michael Duffy: The Englishman and the Foreigner, Cambridge, 1986.

²⁵ Hugh Cummingham, »The Language of Patriotism 1750-1914«, History Workshop Journal nr.12, 1981, s.9.

waliske arv og identitet²⁶ – en interessant parallel til, at mænd fra det norske randområde brugte den danske helstats centrum København til oparbejde og sprede en pro-norsk patriotisme.

Dansk versus tysk

En »helhedsfremstilling af dansk identitetshistorie« – besluttede projektgruppen tidligt – var udelukket på grund af forskningssituationen (1,s.17). Denne beslutning skal der ikke her sættes spørgsmålstegn ved. Men i lyset heraf kan den måde, gruppen har valgt at fremlægge sine forskningsresultater, give anledning til en vis undren. Det sker i fire bind, hvis titler: Fædreland og modersmål 1536-1789, Et yndigt land 1789-1848, Folkets Danmark 1848-1940 og Danmark og Europa 1940-1972 formidler det indtryk, at det netop drejer sig om en samlet fremstilling af dansk identitetshistorie.

Det er ikke det eneste punkt, hvor den valgte organisering af forskningsresultaterne forvirrer. Det gør den fx. også i forbindelse med behandlingen af temaet 'dansk og tysk'. Tidligt i bind 1 skriver Vibeke Winge om Dansk og tysk i 1700-tallet, der afsluttes med en redegørelse for 'billedet af tyskeren før 1789'. Feldebæk og Winge har dernæst i bind 2 et bidrag om Tyskerfejden 1789-1790. Den første nationale konfrontation, hvor Winge i første afsnit skriver om 'dansk og tysk 1776-1789'. Dette antyder, hvorledes projektgruppen har sat sig mellem to stole. Dens brug af et kronologisk organiseringsprincip er kun halvhjertet, men har dog forhindret, at tematisk samholdende bidrag bliver fremlagt samlet.

Forholdet mellem 'dansk' og 'tysk' må stå centralt i en identitetshistorisk sammenhæng. Temaet har da også været taget op tidligere. Senest har Niels Finn Christiansen i *Frø af ugræs. Danmark og Tyskland i det 19. årh (1988)*²⁷ givet en kort, samlet fremstilling, der også dækker det 18. årh. Det største af de nye bidrag er det om Tyskerfejden 1789-90. Heri giver Winge en detaljeret gennemgang af Holgerfejden, der blev udløst af Baggesens Holger Danske (1789), og Feldebæk følger efter med en grundig, næsten minutøs behandling af Tyskerfejden, der var en udløber af Holgerfejden. Fremstillingen af denne strid er klar og grundig,

²⁶ Jf. Prys Morgan, »From a Death to a View: The Hunt for the Welsh Past in the Romantic Period« i Eric Hobsbawm & Terence Ranger (udg.): *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983.

²⁷ I Kristof K. Kristiansen & Jens R. Rasmussen (udg.): *Fjendebilleder og fremmedhad, 1988*. Mærkeligt nok synes der helt at mangle henvisninger til denne analyse i den nye identitetshistorie.

men afgørende nye indsigter i stridens opståen, forløb og afslutning giver den ikke.

En undersøgelse af fx. dens afslutning ville ellers have været en oplagt opgave. Feldbæk og Winge påpeger, at fejden standsede næsten så brat som den startede (2,s.99 & 114), men søger ikke at forklare forholdet. Det kalder dog på en forklaring, at en arg strid mellem 'dansk' og 'tysk' i København i foråret 1790 blev afløst af en lovprisning af den helstatspatriotiske enighed mellem kongens danske, norske og tyske undersåtter ved en stor borgerlig festlighed. Det skete i Thaarups Høst-Gildet opført til ære for kronprinsen og hans brud i september 1790. Det eneste tilløb til en forklaring er Winges påstand om, at der egentlig ikke er noget at forklare. Hun frakender nemlig denne helstatspatriotisme betydning ved at sige, at »den [havde] ikke mere baggrund i virkeligheden. Da var de nationale kampe allerede godt i gang« (1,s.102). Herved bliver det imidlertid klart, at det snarere er Winge, der ikke har analyseret virkeligheden tilstrækkeligt grundigt.

Det afgørende er, at den politiske virkelighed blev ændret radikalt i løbet af sommeren ved, at 103 jyske godsejere overrakte kronprinsen deres såkaldte Tillidsskrift. Hermed havde 'danske' godsejere indledt et massivt angreb på reformarbejdet. Og hermed var mange københavnske borgere kommet i den situation, at de måtte gøre klart for sig selv, hvad var vigtigst for dem: at være reformtilhængere eller pro-danske/anti-tyske helstatspatrioter. Var det første tilfældet, fordrede det en opslutning bag helstatens reformvenlige 'tyske' godsejere og en frontstilling imod reformmodstanderne blandt 'danske' godsejere. Det interessante er nu, at Proprietærfejden og hele kampagnen for Frihedsstøtten viser, at mange borgere prioriterede deres interesse i de politiske reformer højere end deres anti-tyske engagement. Ser man således på Tysker- og Proprietærfejden under et, kommer jeg til den modsatte konklusion i forhold til Winge. Anti-tyske holdninger eksisterede, men i det politiske kampfelt i 1790-92 stod de klart i anden række.²⁸

Og er dette korrekt, kan en central tese hos Feldbæk ikke opretholdes: at »Tyskerfejden [er] betydningsfuld ved for første gang at give afløb for en artikuleret aggressiv nationalisme« (2,s.109). Der er ikke – som jeg ser det – belæg for at kalde datidens anti-tyske/pro-danske holdninger for »en aggressiv nationalisme«. En sådan opstår og forgår ikke fra måned til måned. Man kan endog sætte spørgsmålstegn ved hele ideen om at betegne Tyskerfejden som »den første åbne og bitre nationale kon-

²⁸ Jf. B.E. Jensen, »Stavnsbåndsjubilæer som politisk teater«, Den jyske historiker nr. 45, 1988, s.22ff.

frontation« (2,s.56). Ser man nærmere på indholdet i de stridende positioner, så drejede det sig i vid udstrækning om en strid mellem en kosmopolitisk og en helstatspatriotisk tænkemåde. Striden drejede sig dels om helstaten kun havde brug for 'indfødte' eller både for 'indfødte' og 'fremmede', dels om den relative magtfordeling mellem dansk-norsk og tysk inden for en helstatspatriotisk ramme.

I Winges andre bidrag: Dansk og tysk i 1700-tallet og Dansk og tysk 1790-1848 er der mere nyt at hente. Tilsammen giver de et godt indblik i tysk indvandring til og brugen af tysk i Danmark, tyske miljøer i og uden for København, København som en flerkulturel stad. Hun kommer her ikke alene ind på, hvorledes klicheer og fjendebilleder omkring 'tyskeren' blev dannet, men også på hvorledes holstenere oplevede forholdet mellem 'dansk' og 'tysk'. Winge interesserer sig mere for modsætningsforholdet mellem 'dansk' og 'tysk' end for, hvorledes tysk kultur blev tilegnet og anvendt af danskere. Her suppleres hendes fremstilling dog af Rerups, der peger på, at romantikken i Danmark var dybt afhængig af, ja vel nærmest utænkelig uden tysk inspiration.

Folket og dets dannelse

I de to første bind af Dansk Identitetshistorie er Rerups Fra litterær til politisk nationalisme. Udvikling og udbredelse fra 1808 til 1845 så afgjort det bedste bidrag. Til forskel fra de andre arbejder Rerup med nogle analytisk-teoretisk overvejelser om, hvad der udgør de væsentlige forhold og omdrejningspunkter i en identitetshistorisk sammenhæng. Hans analyse er derfor blevet det mindst kildestyrede af bidragene. Endvidere har den en klar tese og et videregående perspektiv.

Nøglebegreberne i Rerups analyse er 'statspatriotisme' og 'nationalisme' – sidstnævnte indbefatter nationalfølelse og -bevidsthed, national ideologi og mentalitet. Og disse begreber bruger Rerup som modbegreber: helstatspatriotismen – understreges det – var en »a-national« ideologi og tænkemåde. Der var således en afgørende forskel såvel i referencepunkt som i socio-kulturelle virkninger. Kongemagten var den udslagsgivende faktor i en statspatriotisk sammenhæng, hvorimod 'folket' fik denne status i en national. Helstatspatriotismen havde ingen større integrationskraft, men det fik nationalstatstænkningen. Skiftet fra 'konge' til 'folk' – hævder Rerup – frembragte en ideologi, der havde »en forbløffende integrationskraft og fik vidtgående kulturelle følger« (2,s.328).

Helstatspatriotismen danner så at sige baggrundstæppet i Rerups fremstilling. Den stod i 1700-tallet uimodsagt i statslivet og blev båret af

helstatens socialt indflydelsesrige kredse. Den vedblev med at være den dominerende statsideologi indtil 1840'erne, var indflydelsesrig mellem 1848 og 1864 og spillede endnu en vis rolle efter 1864 (1,s.326-7).

I forgrunden står Rerups forsøg på at spore opkomsten af statspatriotismens modpol: den nationale måde at opleve, tænke og argumentere på. Han skelner her mellem to former for nationalisme: den litterære og den politiske. I modsætning til patriotismen satte den litterære nationalisme 'folket' i centrum, men 'folket' blev ikke forstået som et handlende politisk subjekt. Skridtet fra en litterær til en politisk nationalisme var – viser Rerup – både langt og kompliceret. De liberale arbejdede med forestillingen om borgerne som aktive politiske subjekter, men havde til gengæld en »a-national og kosmopolitisk« (2,s.369) tænkemåde. Rerup viser, hvor vanskeligt det egentligt var i 1830'erne og 40'erne at få koblet en national og liberal tankegang sammen. Men først dermed var den politiske nationalisme blevet en realitet.

Rerup gennemkrydser i sit bidrag et velkendt territorium og er som nationalismeforsker 'elev' af A.D. Jørgensen. Senest er temact behandlet af Adriansen i *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet* (1990). Sammenlignes deres fremstillinger, fremstår kvaliteten af Rerups analyse klart. Dens styrke ligger i den klare skelnen mellem en litterær og en politisk nationalisme. Dermed er det blevet muligt at vise, hvor vanskeligt det var at få etableret en grænseoverskridende politisk nationalisme. Mange nationale var ikke liberale, og mange liberale så med mistro på de konge- og systemtro nationale. Og hermed får vejen henimod nationalstaten frataget sin karakter af 'uafvendelighed' – det er velgørende.

Det utilfredsstillende i projektprojekteringen dukker imidlertid igen op i forbindelse med Rerups bidrag. Han giver ingen grunde for at ende sin analyse i netop 1845 og således ikke føre den frem til 1848. Brugen af 1845 som slutpunkt bliver endnu mere uforståelig, når det betænkes, at Rerup i bind 3 vil have et bidrag om Folkestyre og danskhed. Massenationalisme og politik 1848-1866. Det ser nærmest ud som om, at fx. 'det åbne brev' fra juli 1846 og de reaktioner, det fremkaldte, ikke skal inddrages i fremstillingen af, hvorledes en politisk nationalisme blev dannet og fik undergravet helstatspatriotismen, det ideologiske fundament under enevælden. Her er i øvrigt endnu et eksempel på, at projektgruppens brug af et kronologisk organiseringsprincip har forhindret, at tematisk samhörørende bidrag bliver fremlagt samlet.

Såvel kronologisk som tematisk krydser Flemming Conrads bidrag om Konkurrencen 1818 om en dansk nationalsang og Den nationale litteraturhistorieskrivning 1800-1861 og Feldbæks om Skole og identitet 1789-

1848. Lovgivning og lærebøger ind over samme felt, som Rerup behandler. Men deres deltagelse i samme forskningsprojekt har ikke efterladt nogen nævneværdige spor af gensidig inspiration eller kritisk udveksling af synspunkter.

Konkurrencen om en nationalsang i 1818-19 er emnet for det første af Conrads bidrag. Initiativet kom fra det helstatslige officerskorps, der var udstationeret i Frankrig fra 1815 til 1818, og konkurrence resulterede i 59 bidrag og en ret omfattende debat og polemik. Vindersangen blev – den i dag nærmest helt ukendte – *Dannemark! Dannemark! – Hellige Lyd af Juliane Marie Jessen*. Gennemgangen af denne konkurrence er både meget lang og yderst detaljeret. Conrad får imidlertid aldrig klargjort, hvad der kan begrunde at bruge mere end 100 sider (= mere end 20% af bd. 2) på et sæt begivenheder, der – som han selv så rigtigt påpeger – mest fører »tanken hen på et agurketidsfænomen« (2,s.192). Så vidt jeg kan vurdere, gives der ingen gode grunde til at redde nationalsangskonkurrencen som sådan fra »den store glemsel« og »eftertidens ligegyldighed« (2,s.190). Den må sættes ind i en bredere identitetshistorisk sammenhæng, hvis en analyse af den skal give et rimeligt forskningsmæssigt afkast. Men det gør Conrad ikke.

Havde han fx. ladet sig inspirere af Rerups tilgang og analyseramme, ville han ikke så meget have betragtet konkurrencen som et tidligt forsøg på at skrive en dansk *nationalsang* (2,s.152) og et vidnesbyrd om en dansk nationalfølelse (2,s.238). Han ville snarere have set den som et blandt flere ikke særlig vellykkede forsøg på at opretholde og forny helstatspatriotismen. Sigtet med at afholde konkurrencen var at sikre kongetroskaben og statspatriotismen. Ønsket fra det helstatslige officerskorps var netop at få en dansk pendant til *God save the King* og *Vive Henry quatre*, der kunne fremme »Kjerlighed til Fædrelandet og Troskab imod Kongen«. Og fædrelandet betød her helstaten. Det er derfor helt igennem forståeligt, at initiativet formentlig havde opbakning fra kongemagten (2,s.238), og at kongens velgerninger og undersåtternes kongetroskab udgjorde et aldeles fremtrædende tema i næsten alle 59 tekster (2,s.194). Men hele konkurrencens »mislige resultat« (2,s.152) viser også noget andet om forholdene i 1818-19: dels at det var yderst vanskeligt, ja nærmest umuligt at indpode helstatspatriotismen med ny energi og kraft, dels at der endnu ikke fandtes egentlige alternativer til denne statspatriotisme.

Conrads andet bidrag er en hel del mere givende end hans første, uden dog nogensinde at blive vellykket. Hans mål er at »belyse (...) litteraturhistoriens mulighed for at spille en rolle i det nationale opdragelsesværk« (2,s.392) eller – med en anden formulering – litteraturhistoriens bidrag

til »den folkelige dannelsesproces« (2,s.459). Kronologisk gennemgår han perioden fra R. Nyerup og K.L. Rahbeks Bidrag til den danske Digtekunsts Historie (1800-8) til N.M. Petersens Bidrag til den danske Litteraturs Historie (1853-61). Og han peger fx. på, at litteraturhistorie og -undervisning i løbet af dette tidsrum gik fra at være »et ikke-nationalt defineret æstetikfag« til at blive »et nationalfilologisk modersmålsfag« (2,s.417).

Der er to interessante pointer i Conrads bidrag. Dels at 'det nationale', der programmatisk kom til at stå helt centralt i litteraturhistorierne efter 1820, til dels var »en tom ramme«, idet bestemmelserne af det særligt danske var – viser det sig – »relativ få og spredte« (2,s.453). Dels at det var politisk »ufarligt at dyrke nationalfaget« (2,s.460) i Danmark til forskel fra fx. Tyskland. Men her bliver begrænsningen hos Conrad samtidig åbenbar. Han gør ikke noget forsøg på at bore i disse forhold og få dem forklaret og indplaceret i en bredere sammenhæng. Når han undlader dette, skyldes det formentlig, at besvarelsen af sådanne spørgsmål vil sprænge den snævre litteraturhistoriske analyseramme, som han arbejder inden for. Det ville fx. fordre, at Conrad forholdt sig til en skelnen – som den hos Rerup – mellem en litterær nationalisme, der politisk ikke udfordrede kongemagten, og en politisk nationalisme, der satte folkeviljen snarere end kongetroskaben i centrum, og som dermed truede såvel enevælden som helstaten. Følgelig måtte han opgive at lade sin analyse styre af en så problematisk harmoniforestilling som »det nationale opdragelsesværk« (2,s.392). Conrads bidrag kunne med andre ord være blevet væsentlig mere interessant og perspektivrigt, havde han forholdt sig til Rerups distinktioner og analyse og følgelig søgt at indplacere litteraturhistorierne i forhold til de forskellige 'nationale' bevægelser i samtiden.

Feldbæks Skole og identitet er tredje og sidste led i hans fremstilling af dansk identitetshistorie. I det første om Indfødsretten blev den ført frem til 1776, i det andet om Tyskerfejden blev den (i samarbejde med Winge) ført videre til 1789- 90 og i det sidste føres analysen så fra 1789 helt frem til 1848-49. Ved at undersøge lovgivningen om og skolebøger for henholdsvis latin- og almueskolen sigter Feldbæk mod at få indkredset, hvad der skete med udviklingen af dansk identitet mellem de to revolutioner: 1789 og 1848. Han skelner mellem et borgerligt bymiljø og bøndernes landmiljø og viser, at der her er tale om to forskellige forløb. Byernes borgere havde en dansk national identitet i 1789, og den blev udbygget i tidsrummet frem til 1840'erne. Og for borgernes børn – hævdes det – var der et bekræftende og bestyrkende samspil mellem hjem og skole. Forholdene på landet var anderledes. I 1789 var der ingen

dansk national identitet blandt (danske) bønder, og almueskolen bidrog kun meget lidt – og først fra 1840'erne – til opbygningen af en sådan. Også blandt bøndernes børn var der et gensidigt bestyrkende samspil mellem hjem og skole: begge steder – siges det – stod gudsfrygt og kongetroskab i centrum (2,s.322-4).

Det er bestemt fortjenstfuldt, at Feldbæk har undersøgt datidens skolebøger under en identitetshistorisk synsvinkel. Uden problemer er hans fremstilling dog ikke. Der er to hovedproblemer. Hans analyse hviler på den antagelse, at skolen spillede en betydelig rolle i dannelsen af børnenes forestillinger og holdninger (2,s.320). Men han har ikke kritisk bearbejdet denne antagelse i lyset af foreliggende forskning. Her kunne han fx. have benyttet Henrik Horstbølls studier af det folkelige bogtryk, hvor der bl.a. peges på »en magtkonflikt, (...) et kultursammenstød mellem folkekultur og elitekultur«²⁹ – denne konflikt må også have spillet ind i forhold til almueskolen. Hans analyse er dernæst alt for u-differentieret. Det gælder den socialhistoriske analyse af borgere og bønder – hverken de interne konflikter i borgerskabet eller de konflikter, som vækkelserne på landet skabte mellem fx. præst/religionslærer og (dele af) landbefolkningen, spiller nogen rolle. Det gælder også analysen af skolebøgernes indhold. Feldbæks analyse havde været væsentligt mere perspektivrig, havde han her skelnet – som hos Rerup – mellem en relativ ufarlig litterær nationalisme og en mere systemkritisk politisk nationalisme.

Manglende debat og tiltrængt teori

Projektgruppen har ikke haft nogen ambition om, at Dansk Identitetshistorie skulle være en »helhedsfremstilling« (1,s.17). I de to første bind kan man dog finde en grovskitse af de lange linier i dansk identitetshistorie fra midten af 1700-tallet til midten af 1800-tallet. Eller rettere: der findes to forskellige, delvis uforenelige skitser af de lange linier – den ene i Feldbæks bidrag, den anden i Rerups.

Forskellen mellem Feldbæks og Rerups analyser vedrører flere forhold. Den vedrører fx. forståelsen af borgerskabets position i sidste fjerdedel af 1700-tallet, af loven om Indfødsretten, af forløbet fra slutningen af 1700-tallet til midten 1800-tallet og af situationen i 1840'erne. En væsentlig del af disse forskelle går tilbage til et og samme forhold: en

²⁹ H. Horstbøll, »Folkebøger, folkelig læsning og folkekultur – 17. til 19. årh.«, V. Wåhlin (udg.), *Historien i kulturhistorien*, 1988, s.313. Se også de i note 33 nævnte artikler af Horstbøll.

forskellig forståelse af den betydning, som skal tillægges helstatspatriotismen i tidsrummet fra ca. 1770 til 1850. I nogle sammenhænge har Feldbæk helt droppet begrebet 'helstatspatriotisme', i andre er det skubbet meget i baggrunden. I Rerups analyse står 'helstatspatriotisme' derimod som et af nøglebegreberne. Man kan sige det sådan, at Rerup fortsat arbejder ud fra den position, som Feldbæk indtog i 1984 – en position, som Feldbæk i mellemtiden stort set har forladt.

Rerup fremstiller loven om Indfødsretten som et forsøg på at befæste helstatspatriotismen og understreger, at den var »a-national« i sin hele tænkemåde (2,s.326). Feldbæk ser derimod samme lov som »kulminationen af den nationale politik« (1,s.197). Rerup mener, at helstatspatriotismen var i slutningen af 1700-tallet båret af bl.a. »byernes borgerskab, embedsmænd, officerer, akademikere«, og at »det dannede borgerskab [ikke] anfægtede det oplyste enevældes ret og evne til at styre samfundet, og det forlangte heller ikke at få del i styret« (2,s.326-8). Feldbæk fremhæver derimod, at der fandtes »en national [dansk] identitet i byernes dynamiske lag« (2,s.254), og at borgerlige kredse fra midten af 1700-tallet havde brudt med helstatspatriotismen, idet de egentlig »satte fædrelandet over kongen« (2,s.322). Feldbæk mener sig derfor berettiget til at tale dels om »en artikuleret aggressiv nationalisme« (2,s.109) i det københavnske borgerskab, dels om »borgerskabets revolutionære fædrelandskærlighed« (2,s.323) i slutningen af 1700-tallet. Men ifølge Rerups analyse dukker en sådan nationalisme først op langt inde i 1800-tallet.

Feldbæk arbejder med en kontinuitetstese: den nationale og liberale kritik af enevælden i 1830'erne og 40'erne lå i direkte og klar forlængelse af 1700-tallets »borgerlige danske identitet« (2,s.322-3). Hele Rerups analyse går derimod ud på at vise, at vejen fra en helstatspatriotisme til en politisk nationalisme var lang, snoet og fuld af forhindringer. Feldbæks og Rerups fremstillinger af situationen i 1840'erne må derfor også blive ganske forskellige. Hos Feldbæk gøres en national og liberal identitet nærmest til normen i det danske borgerskab i 1840'erne (2,s.322-3).³⁰ Pointen hos Rerup er derimod, at »nationalliberalismen i Danmark var afgrænset til en talmæssigt lille gruppe af bybefolkningens borgerskab og embedsborgerskab, aldermæssigt formodentlig overvejende yngre lag« (2,s.387).

Det er Feldbæk, der her går nye veje i fremstillingen af de lange linier i dansk identitetshistorie. Det nye fremkommer i alt væsentligt som en

³⁰ Det skal her bemærkes, at heller ikke Feldbæk anvender eller diskuterer Rerups distinktion mellem en litterær og en politisk nationalisme.

konsekvens af eet bestemt forhold: han fører en national dansk identitet/dansk nationalisme tilbage til sidste fjerdedel af 1700-tallet. Derfor må der spørges: fremlægger han gode, overbevisende argumenter for en sådan tilbageføring? Som jeg ser det, må svaret på dette spørgsmål være et klart nej.

Der er flere åbenbare svagheder i Feldbæks analyse. En hovedmangel er, at han aldrig får gjort klart, hvad der egentlig skal forstås ved ordet 'national'. Og det gælder både hvad termen betød i 1700-tallet, og hvad den betyder i Feldbæks egen tekst.³¹ Det forbliver således ganske uafklaret, om han bruger termene 'en dansk/national identitet' og »en patriotisk identitet« (2,s.10) som synonymer eller antonymer. Et hovedargument hos Feldbæk er, at modtagelsen af loven om Indfødsretten viser tilstedeværelsen af en dansk national identitet i borgerlige kredse (2,s.254). Men som jeg ser det, får han aldrig begrundet, at det er mere rimeligt at sige, at borgerlige kredse havde 'en dansk national identitet' snarere end 'en pro-dansk helstatsidentitet'. Skal dette gøres, må det godtgøres, at mange danske borgeres loyalitet var knyttet til fædrelandet snarere end kongemagten – eller med hans egne ord: at de »satte fædrelandet *over* kongen« (2,s.322). Men på dette afgørende punkt er bevisførelsen hos Feldbæk næsten fraværende. Der gives næsten ingen eksempler på personer, der for alvor satte spørgsmålstegn ved statspatriotismen. Selv ikke Christen Pram, som Feldbæk ser som en »talsmand for en aggressiv nationalisme« (2,s.96) i 1790, satte spørgsmålstegn ved helstatspatriotismen – han accepterede, at indfødsretten skulle gælde alle, der er født i helstaten: danskere, nordmænd og tyskere. Der var derfor også en vis *raison* i, at han sluttede sit indlæg i Tyskerfejden med at erklære: »vi kan, vi bør, vi have alle Aarsager til at hædre, at elske hinanden overhovedet som Brødre« (2,s.98).

Jeg har tidligere peget på det problematiske i, at projektgruppen ikke har taget den nyere forskning om dansk identitetshistorie op til kritisk diskussion. Det er – for mig at se – ikke mindre problematisk, at gruppen ikke har taget sine egne interne forskelle og uenigheder op til åben debat og derigennem sikret, at argumenterne til fordel for de stridende positioner fremstår klart for brugerne af værket. At projektgruppen er veget uden om både en ekstern og en intern debat om dansk identitets-

³¹ Termene 'nation' og 'national' skal bruges med megen forsigtighed og omtanke ved behandlingen af forhold i 1700-tallet. Man skal fx. være sig for at projicere standardbetydninger fra 1800-tallet tilbage på 1700-tallet, da det let kan føre til afgørende fejlfortolkninger – jf. Aira Kemiläinen, *The Idea of Nationalism*, *Scandinavian Journal of History*, bd. 9, 1984, s.33ff og Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge, 1990, s.14ff.

historie går formentlig tilbage til samme forhold: fraværet af nogle overordnede teoretiske og forskningsstrategiske overvejelser – et forhold, der igen hænger sammen med gruppens ønske om at undgå »en explicit stillingtagen til teori« (1,s.18). Den manglende debat og den manglende teori er – som jeg ser det – nærmest at betragte som to sider af samme sag.

Her bliver det på sin plads at spørge: hvad kunne være opnået, havde gruppen ladet sig inspirere af teoridannelser inden for det socio-kulturelle forskningsfelt? Flere svar er mulige – og jeg skal afslutningsvis blot antyde et muligt svar. Projektgruppen kunne have ladet sig inspirere af nyere teorier om sprogproduktion og kampen om diskurser, der i de senere årtier har frembragt megen spændende forskning.³² Det er fx. det, Horstbøll har gjort i *Print-culture and the Advent of Nationalism. State-patriotism and the Problem of Nationality in the Popular Culture of the Printing Press during the Period of the 'Vormärz' in Denmark* (1990).³³ Heri søger han at indkredse dels forskellen mellem en statspatriotisk og en nationalitetsdiskurs, dels betingelserne for overgangen fra den ene til den anden.

En sådan tilgang kunne – mener jeg – med held have været anvendt på hele perioden fra 1750 til 1850. I så fald måtte der sikkert skelnes mellem fire konkurrerende diskurser: en kosmopolitisk, en statspatriotisk, en liberal-demokratisk og en nationalistisk. (Inden for disse findes flere sub-diskurser – forskellige varianter af statspatriotismen og Rerups skelnen mellem en litterær og politisk nationalisme er oplagte eksempler). En sådan rammeforståelse kunne ikke alene have skabt en form for indre sammenhæng mellem de enkelte delprojekter om dansk identitetshistorie. Alle ville samtidig kunne have bidraget til løsningen af en fælles tredobbelt grundforskningsopgave. Dels at få indkredset, hvad der kendetegnede de konkurrerende diskurser om borgernes identitet og loyalitet: sproget, nøglebegreber, symboler, argumentations- og legitimeringsstrategier, de udtalte forudsætninger osv. Dels at få klarlagt det relative styrkeforhold mellem disse diskurser på forskellige tidspunkter,

³² For en god introduktion, der også giver en oversigt over de franske, britiske og tyske traditioner på dette felt, se Peter Schöttler, »Historians and Discourse Analysis«, *History Workshop Journal* nr. 27, 1989, s.37-65. For en kort artikel på dansk se Jacques Guilhaumou, »Diskursanalysens bidrag til de offentlige ideers og mentaliteters historie«, *Den jyske historiker* nr. 50, 1990, s. 137-43.

³³ Arbejdspapir nr. 70, Center for kulturforskning, Aarhus Universitet, 1990 – trykkes i *History of European Ideas* i løbet af 1992. En kort dansk version »Patriotisme og nationalisme i det folkelige bogtryk« er at finde i *Nyt* nr. 23, Center for kulturforskning, Aarhus Universitet, 1990. Det skal i øvrigt nævnes, at Horstbølls og Rerups analyser gensidigt supplerer og bestyrker hinanden på centrale punkter.

herunder en socialhistorisk analyse af opbakningen bag og modstanden mod de enkelte diskurser.³⁴ Dels at få udforsket de social- og socialisationshistoriske betingelser for opbygningen, fastholdelsen og nedbrydningen af de enkelte diskurser.

Der findes selvfølgelig i Dansk Identitetshistorie flere analyser, der vil kunne udnyttes og bidrage til løsningen af denne treleddede grundforskningsopgave. Men som det fremgår, forudsætter et arbejde med den anden og den tredje opgave, at den første er blevet gennemført: altså at de forskellige diskursers kendetegn er blev indkredset og kortlagt. Og hvad dette angår, er det alene Rerup i *Fra litterær til politisk nationalisme*, der har ydet et væsentligt bidrag. Skal man for alvor komme videre, fordrer det en grundig og præcis analyse af datidens sprog- og begrebsbrug. Hele dette forskningsfelt er yderst vanskeligt og kompliceret, fordi det i vid udstrækning var de samme ord/termer, der anvendtes i de forskellige diskurser om borgernes identitet og loyalitet, men de betød noget (delvis/meget) forskelligt. Det gælder termer som 'nation', 'fædreland', 'indfødt/fremmed', 'brødre', 'dansk', 'norsk', 'tysk', 'folk', 'stat'.

Hvad betød ordet 'dansk', når en helstatspatriot som danskeren Ove Guldberg i 1776 skrev: »ingen Normand er til. Alle ere vi Borgere i den danske Stat« (1,s.196)? Hvad betød 'folk', 'nation', 'indfødt/fremmed', når en pro-nordisk statspatriot som nordmanden Christen Pram i 1790 skrev: »naar man, ved ofte at indhente Fremmede til vigtige, hædrende og fordeelagtige Poster, gjøre Folket den practiske Bebreidelse, at det ikke selv eier Mænd, som fortiene at beklæde dem: naar man fra de saa kaldte høiere Steder omgaaes fremmed Folk af Fortieneste af forskielligt Slags med en Agtelse, en Udmærkelse, som faae eller ingen af Nationens Indfødte« (2,s.94)? Hvad betød 'danskhed', når en (tysk) kosmopolit som Ludvig Reventlow i 1790 skrev: »deri burde den sande Danskhed bestaae: aleene at see [paa erhvervede Kundskab og fortrinlige Sindelaug] og at elske og ære enhver, der fremmer det hensigtsfuld, han være, hvem han vil« (2,s.272). Hvad betød 'fædreland', 'kærlighed til fædrelandet', 'nation', 'vi', 'brødre', når en anden (tysk) kosmopolit Christian Ditlev Reventlow i 1791 skrev:

³⁴ En receptionshistorisk analyse kan fx. bruges til at afdække styrkeforholdet. Tekster udarbejdet i en diskurs bliver under tiden tilpasset til en anden. Et godt eksempel på at statspatriotiske tekster tilpasses den nye nationalistiske diskurs er, at de afsluttende vers om kongen i Grundtvigs *Langt høiere Bjerge* (1820) og i Oehlenschlägers *Der er et yndigt Land* (1823) fjernes i 1840'erne (jf.2,s.196-7).

Fædrelandets Historie, naar Formaalet af samme er at opvække Kierlighed til Fædrelandet og til Dyd ved Fortællinger om vore værdige Mænds Bedrifter, har ogsaa en meget stor Nytte, (...) meget dygtige Handlinger, fortalte ud af andre Landes Historier, maae ikke blive ubenyttede i Skolerne, fordi de ikke ere skeete i Fædrelandet, da de ville lære Børnene at ansee alle Mennesker som Brødre og betage dennem ukierlige og ubillige Fordomme. Naar de lære at elske og agte høyt deres egen Nation, kunne disse Menneskeligheden vanærende Fordomme uden Fare ryddes af Veien (2,s.272).

Vil man forstå kampen om borgernes fælles identitet og gensidige loyalitet, må der forskes i denne løbende strid om sproget, i denne pågående kamp om at definere og beherske diskursen. Og skal dette gøres ordentligt, må også den relevante analytisk-teoretiske forskning inddrages.

DANSK IDENTITETSHISTORIE

En replik

AF

OLE FELDBÆK

Lektor, mag.art. Bernard Eric Jensen, Institut for Historie og Samfundsfag ved Danmarks Lærerhøjskole, har været så venlig at sende mig en kopi af sin engagerede og indgående kritiske anmeldelse til Historisk Tidsskrift af Dansk Identitetshistories første og andet bind. En venlighed, der gør det muligt for mig at fremkomme med en replik i samme nummer som anmeldelsen. Ganske vist er det en gylden regel ikke at svare på anmeldelser, der opfylder læsernes to hovedkrav: at få en rimeligt dækkende præsentation af værket og at kende anmelderens faglige vurdering af dets resultater. For mig at se opfylder anmeldelsen imidlertid ikke det første af kravene. Så derfor denne korte replik.

Den forskningsopgave, Det humanistiske Fakultet ved Københavns Universitet i august 1988 bad mig tage op, er på mange måder

karakteristisk for forskningsvilkårene i disse – og formentlig også i de kommende – år. Projektet skal realiseres for et bestemt beløb og inden for en bestemt tid. Derfor er det magtpåliggende for mig indledningsvis at slå fast, at disse vilkår aldrig bør påberåbes som forsvar over for kritik af resultatet. Hvis rammerne er urealistiske, er der kun én ting at gøre: at sige nej til opgaven.

Forskningsgruppens medlemmer fandt imidlertid ikke rammerne urealistiske. Men de fandt selvsagt – som i enhver anden forsknings-situation – at det var nødvendigt at træffe nogle valg og foretage nogle fravalg. Det siger sig selv, at den bredest mulige tværfaglighed altid vil være attraktiv. Men erfaringen fortæller os også, at jo bredere man rekrutterer, jo flere ressourcer kræves der. Endvidere vil det næppe være hensigtsmæssigt at kaste sig ud på det eneste forskningsfelt, hvor der i forvejen pågår en etableret og stærkt specialiseret forskning: nemlig det sønderjyske grænseland. Og en forudsætning for at forholde sig til den eksisterende forskning må dog vel være, at der foreligger en forskning. De i sig selv fortjenstfulde arbejder, som anmelderen nævner, finder jeg som helhed at være af en ret foreløbig og programmatisk karakter; og mig bekendt tillægger forfatterne dem ikke selv den forskningstyngde, som anmelderen gør. Bagatelliseringen af Povl Bagges afhandling fra 1963 med dens tænksomme terminologibetragtninger står jeg helt uforstående over for.

Det fører mig over til spørgsmålet om teori og terminologi, som anmelderen diskuterer indgående. For så vidt med rette; men på en måde, som må efterlade læseren med indtrykket af, at forskningsgruppens medlemmer slet ikke har været opmærksomme på og taget stilling til denne problematik. Hvad de naturligvis har.

Som nævnt var det yderst begrænset, hvad der forelå af teori- og terminologiovervejelser baseret på forskning af dansk identitets historie. Og i en situation, hvor behovet for et rydningsarbejde og for et overblik føltes påtrængende, fandt vi os ikke fristet til at binde os til mere eller mindre faste teorielementer og terminologier, der var baseret på forskning af specifikke udenlandske forløb og fænomener. I og med at den faktiske forskningssituation udelukkede udarbejdelsen af en syntese, valgte vi – som vi har skrevet – at koncentrere ressourcerne om studier af afgrænsede forløb og enkelte temaer, som vi på forhånd havde grund til at antage var væsentlige for den historiske udvikling af en dansk identitet. I den forbindelse oplevede jeg det selv som tankevækkende, at en så sammensat gruppe – med solid forsknings- og publiceringserfaring – i denne formative fase var i stand til at samles om en så udpræget empirisk tilgang. For fuldstændighedens skyld skal det dog nævnes, at et enkelt

medlem gerne havde set en grundig teori- og terminologibearbejdning – og at vedkommende ikke kom fra de to stærkt repræsenterede fag, historie og dansk.

Ved så ensidigt at insistere på en teoretisk tilgang til emnet har anmelderen – for at udtrykke det urbant – bibragt læserne et indtryk af en forskergruppe præget af stor uskyld og ringe refleksionsevne. Uden at oplyse læserne om den tilgang, som den ikke blot har valgt, men også argumenteret for. Nemlig over for de valgte forløb og temaer at stille – og fastholde – nogle helt konkrete spørgsmål, af typen: *Hvem* identificerede sig med Danmark og dansk? *Hvornår?* *Hvordan?* Og *hvorfor?* – subsidiært: hvorfor *ikke?* Og at stille disse spørgsmål ud fra en explicit forventning om, at såvel det enkelte menneske som grupper måtte forventes på én og samme tid at have flere, tildels modstridende og modsat virkende identiteter, betingede af køn, klasse, alder, uddannelse og status m.v. En nuancering, der gjorde det muligt også at spørge, med hvilken *intensitet* den nationale identitet fremtrådte på et givet tidspunkt, sammenholdt med den enkeltes og gruppens andre identiteter.

Og dette fører mig over til nogle afsluttende bemærkninger om forholdet mellem spørgsmål og svar i en historisk undersøgelse af denne karakter.

Lad mig belyse det med et eksempel fra et af mine egne bidrag: loven om Indfødsretten fra 1776. Hvis jeg har forstået det ret, foretrækker anmelderen den fremstilling, jeg i 1984 gav i et publiceret foredrag, og hvor jeg – ret snævert, synes jeg i dag – markerede lovens helstatspolitiske sigte og helstatspatriotiske kontekst. Hvorimod han finder min identitets-historisk anlagte tolkning af loven og dens kontekst »uklar«, »tvetydig« og »forvirrende«. Hvorvidt jeg har udtrykt mig uklart, må andre dømme om. Min pointe har imidlertid – her og andre steder, hvor anmelderen ligeledes forholder sig kritisk – netop været ved hjælp af identitetsbegrebet at vise, at den tids mennesker ikke var klare og utvetydige i deres forhold til de nationale tanker og følelser. De var vitterligt uklare og tvetydige – ikke blot fordi tankerne og følelserne var nye, men også fordi de stod splittede mellem flere forskellige identiteter. Eksempelvis på én og samme tid som undersåt, borger og embedsmand. Et forhold, jeg snarere end forvirrende vil karakterisere som forventeligt. Og som jeg som noget nyt har kunnet demonstrere blandt andet ved hjælp af den bemærkelsesværdigt spontane modtagelse af Indfødsretten i de danske byer.

Jeg har brugt dette eksempel for at vise, at vore bevidst enkle, men operationelle spørgsmål efter min mening har været afgørende for at kunne fange og forstå i det mindste noget af den komplekse fortidige helhed. Og fordi jeg er skeptisk – og læsningen af mange af den sidste

snes års foreløbige og programmatisk arbejder har bestyrket mig i denne skepsis – over for mulighederne for at indfange en kompleks fortid ved hjælp af en på forhånd fastlagt teori og en i forvejen formuleret terminologi. Og det forekommer mig, at anmelderen selv demonstrerer det problematiske ved denne tilgang ved sin for mig at se nærmest a-historiske brug af et så sammensat og foranderligt begreb som helstaten henover en periode på næsten hundrede år.

Forholdet mellem teori og empiri kan selvsagt aldrig blive et enten-eller. Flere veje kan lede til målet, men begge er nødvendige. Over for anmelderens argumentation for teoriens eneret har jeg villet pege på, at det i det konkrete tilfælde indebærer en alvorlig risiko for, at kræfterne bliver ødet i en udsigtsløs kamp for at få terrænet til at passe med kortet.

ET GENSVAR

AF

BERNARD ERIC JENSEN

I min anmeldelse af de to første bind af *Dansk Identitetshistorie* har jeg brugt en del plads på at analysere, karakterisere og vurdere den forskningsstrategi, der lå til grund for dette projekt. Hvis jeg her har formidlet »et indtryk af en forskergruppe præget af stor uskyld og ringe refleksionsevne«, så beklager jeg dette. Jeg har nemlig ikke været i tvivl om, at forskningsstrategien er udtryk for nogle velovervejede valg og prioriteringer – et indtryk, der bestyrkes af den konsekvens, med hvilken strategien efterleves i praksis.

Hvad angår den valgte forskningsstrategis centrale kendetegn er Ole Feldbæk og jeg egentlig ganske enige – jeg beskriver den som »ret traditionel og meget empirisk« og han som »en så udpræget empirisk tilgang«. Men vi er ikke enige, hvad angår frugtbarheden af den valgte strategi. Og denne uenighed er en kort analyse og diskussion værd.

Som Ole Feldbæk ser det, drejer uenigheden sig om den rolle, som 'empiri' og 'teori' skal spille i et forskningsprojekt. Han gør mig til talsmand for »teoriens eneret« og griber i sin kritik tilbage til en argumentation, der er velkendt blandt fortalere for en udtalt empirisk forskningsstrategi: teori lægger op til at gøre vold på empirien og dermed

»den komplekse fortidige helhed«. Men jeg har aldrig – som jeg ser det – argumenteret for et synspunkt, der med rimelighed kan karakteriseres som »teoriens eneret«. Jeg understreger problemstillingens styrende funktion og påpeger behovet for en analytisk-teoretisk bearbejdning af problemstillingen. Og det er noget andet.

Et afgørende stridspunkt mellem Ole Feldbæk og mig vedrører karakteren af de spørgsmål, der skal styre forskningsprocessen. Han tror det muligt at fange og forstå den komplekse fortidige virkelighed ved at lade sig styre af nogle rimeligt enkle spørgsmål. Den opfattelse deler jeg ikke. Tværtimod mener jeg, at skal vi forstå den komplekse virkelighed, fordrer det, at vi arbejder med ret så bearbejdede og differentierede spørgsmål (= en kompleks problembevidsthed). Derfor er der behov for en analytisk-teoretisk bearbejdning af problemstillingen og derfor går jeg ind for en mere teoriinspireret eller -formidlet forskningsstrategi.

Et andet væsentligt stridspunkt vedrører, hvad der kræves af en faghistorisk tekstlæsning. Der synes – for mig at se – at være en sammenhæng mellem de meget enkle spørgsmål, der har styret (store dele af) projektet, og den meget ligefremme præsentation og enkle læsning af datidens tekster. Som det fremgår af anmeldelsen, savner jeg i væsentlige dele af Dansk Identitetshistorie en mere reflekteret og dybdeborende analyse og fortolkning af de fremlagte kilder – altså en læsning, der gør et forsøg på at klarlægge kompleksiteten og tvetydigheden i datidens sprogbrug og tænkemåder.

Det næste stridspunkt vedrører rimeligheden af de overordnede begreber, der strukturerer fremstillingen. Som Ole Feldbæk ser det, har han ved hjælp af identitetsbegrebet været i stand til at vise, at datidens »mennesker ikke var klare og utvetydige i deres forhold til de nationale tanker og følelser«. Som jeg ser det, har hans brug af begrebet 'en dansk/national identitet' ført til en tvivlsom og problematisk fremstilling af forholdene i sidste tredjedel af 1700-tallet. Vi er for så vidt enige om, at 'en dansk national identitet' forudsætter, at de mennesker, der havde en sådan, i det mindste sideordnede fædrelandet og kongen og allerhelst satte fædrelandet over kongen (jf. 2, s.322). Min kritik her er ikke teoretisk, men empirisk – jeg påpeger den manglende empiriske bevisførelse for, at det faktisk forholdt sig således blandt datidens danske borgere. Og det kildemateriale, som Ole Feldbæk har fremlagt vedrørende modtagelsen af Indfødsretten i de danske byer, kan ikke belægge et sådant forhold (jf. 1, s.201-18). Hvad han da heller ikke forsøger at bruge dette materiale til.

Det sidste stridspunkt vedrører et forskningsprojekts forhold til anden foreliggende forskning. Jeg har overhovedet ikke udtalt mig om »forsk-

ningstygden« af dansk identitetshistorisk forskning fra 80'erne, hverken generelt eller specifikt. Men jeg påpeger det uholdbare i, at Dansk Identitetshistorie hverken nævner denne forskning eller diskuterer/vurderer dens indhold og kvalitet. Og modsat Ole Feldbæk mener jeg, at dansk identitetshistorisk forskning kan lære en hel del af udenlandsk forskning, når det drejer sig om at få indkredset, hvilke identitetshistoriske problemstillinger er frugtbare og perspektivrige.